

Învățământul confesional ortodox din Bihor în preajma izbucnirii primului război mondial. Protopopiatul ortodox Beiuș

SORIN VASILE HENDEA

Istoriografia de după 1945 a abordat, într-o mare măsură, problemele politice, militare, economice, care au conturat viața și activitatea, locuirea și conviețuirea în regiunile bihorene. Remarcăm activitatea profesorului dr. Viorel Faur, care, în diverse studii și volume, a surprins demersurile culturale ale românilor bihoreni de până la 1919.

Învățământul românesc confesional din perioada 1914-1919 constituie un segment vital pentru existența românilor bihoreni, pentru propășirea lor culturală, și, ca atare, spre acesta se îndreaptă demersul nostru istoriografic.

Învățământul a reprezentat pentru românii din Transilvania singura șansă de supraviețuire și analiza rolului școlii, în cadrul comunității naționale, a dus la constituirea *conceptului de educație națională*. Elementele de conținut ale acestui concept au apărut în perioada formării națiunii române, el conturându-se după 1868¹.

Numeroși pedagogi au punctat, în studiile elaborate, importanța pe care o are educația națională în realizarea individului. Ne raliem punctului de vedere promovat de pedagogul Ion Popescu, care consideră că educația națională are la bază educarea tineretului, inseparabil de spiritul națiunii pe care o reprezintă. Prin spiritul națiunii, Ion Popescu înțelege aspirațiile ei, atitudinile ei naturale, prestațiile ei „pe terenul științelor, artelor și al vieții practice și poste tot faptele ei istorice, în fine, datinile și moravurile și cu deosebire limba și literatura ei în care mai pregnant i se exprimă individualitatea”. Pedagogul pledează, în continuare, pentru o educație serioasă, care trebuie făcută în așa fel încât să se evite „împingerea fenomenului educativ pe panta șovinismului național”².

Pentru înțelegerea corectă a realităților cu care s-au confruntat învățământul și școala, în general, în perioada primului război mondial, și învățământul nemaghiar, în mod special, vom încerca să realizăm o trecere în revistă a cadrului socio-politic în Transilvania de dinainte de 1914.

Constituie o realitate faptul că prin Legea naționalităților din 1868 statul ar fi trebuit să deschidă școli cu limba de predare a „naționalităților” acolo unde

---

¹ În anul 1868, Guvernul maghiar a adoptat Legea naționalităților, lege care, teoretic, acorda drepturi culturale tuturor naționalităților din imperiu, dar care, în realitate, a însemnat o nouă și grea lovitură aplicată sistemului educațional nemaghiar.

² Prof. dr. Vasile Popeangă, *Conceptul de educație națională în gândirea pedagogică din Transilvania*, în „Revista de Pedagogie”, anul XIX, 1970, nr. 7, p. 106.

acestea formau majoritatea populației, dar, cu toate acestea, „nu vom întâlni în Transilvania, până la 1918, nici o școală de stat cu o altă limbă de predare decât maghiara”³. Această realitate este surprinsă și criticată și de către unele elemente progresiste ale culturii maghiare. Bunăoară, sociologul maghiar Jászi Oszkár afirma, referitor la această lege, următoarele: „legea ... n-a fost niciodată aplicată, ea a avut doar menirea ca biroul de presă ungar, invocând-o, să se poată mândri cu liberalismul maghiar”⁴.

Neaplicarea corespunzătoare a legislației existente, și așa deficitare, îl determină pe vicarul episcopesc Vasile Mangra să pledeze pentru „salvarea școlilor naționale”, pentru neacceptarea compromisurilor care ar leza „autonomia bisericii și așezămintele ei culturale”⁵.

Situația este agravată mult de realitatea care caracterizează repartitia numerică a naționalităților în aceste teritorii. Toate statisticile efectuate, de la Iosif al II-lea încoace, îi arată pe români ca fiind majoritari, ei depășind încă de la 1840 cifra de 2.000.000. Statistica maghiară din 1910, pentru Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, ne prezintă următoarele cifre și procente: 2.830.040, adică 53% români; 1.664.296, adică 31,6% unguri; 596.116, adică 10,7%, germani; 204.150, adică 3,9%, alții – evrei, slovaci, ruteni, țigani. Totalul populației din aceste teritorii era de 5.263.602 locuitori⁶. Observăm ponderea dominantă a elementului românesc în urma unor statistici efectuate de autoritățile maghiare, care nu aveau nici un interes de a supraestima numărul românilor în aceste teritorii, ci, din contră, de a-l micșora, așa cum se va observa în nenumărate rânduri.

Ponderea nemaghiarilor era semnificativă în întregul Regat maghiar. După același recensământ din 1910 putem constata că din întreaga populație a regatului, maghiarii reprezentau 54,5%, românii 16,1%, germanii 10,4%, slovacii 10,7%, sârbii 2,5% și rutenii 2,5%⁷. Considerăm că aceste cifre sunt relevante; am apelat la ele numai și numai cu intenția de a vedea concret care era problema populației nemaghiare din Regat și, deci, dacă cererile și revendicările lor erau îndreptățite.

---

³ Gheorghe Iancu, *Învățământul primar și secundar în Transilvania în perioada activității Consiliului Dirigent (1918-1920)*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, 1970, XIII.

⁴ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1961, p. 250, după Jászi Oszkár, *A nemzetek általános kialakulása és a nemzetiségi kérdés (Formarea statelor naționale și problema naționalităților)*, Budapesta, 1912, p. 478.

⁵ Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale (în continuare: *D.J.Bihor A.N.*), fond Protopopiatul ortodox Beiuș, inv. 1057, dosar 125 a, f. 155.

⁶ Pr.dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, p. 47.

⁷ *Ibidem*, p. 164.

Demne de menționat sunt concluziile la care a ajuns cercetătoarea maghiară Éva Kovács privind gradul de instruire al locuitorilor Regatului. Aceasta apreciază că din totalul tinerilor obligați a frecventa învățământul elementar „în jur de 20% nu au umblat la școală”. Cunoștințele de scris-citit erau „de 66% în rândul bărbaților și de numai 46% din rândul femeilor”⁸. Cu aceste procente ne situam cu mult în urma Marii Britanii, unde 96% dintre bărbați și 95% dintre femei cunoșteau scrisul și cititul, dar eram superiori Italiei, unde numai în jur de 45% dintre bărbați și 30% dintre femei cunoșteau scrisul și cititul.

Aceeași sursă bibliografică realizează, pe baza unor statistici, o ierarhizare a participării populației, pe culte, la instituțiile de învățământ ale statului: „Cea mai mare parte a elevilor o reprezentau romano-catolicii (39,3%)... Semnificativ a fost și numărul reformaților (11,8%), al celor susținuți de societăți (9,3%), dar și al greco-orientalilor (7,9%)...”⁹.

Reiese foarte clar și din aceste statistici faptul că românii ortodocși nu frecventau școlile de stat, unde limba de predare era numai maghiara. În schimb, unirea cu Biserica Romei a facilitat accesul unui număr destul de mare de tineri la școlile de stat, în statisticile mai sus prezentate aproximativ 7,9% din totalul celor înșcriși, și posibilitatea continuării studiilor la universități de prestigiu. Este un moment semnificativ din istoria Transilvaniei, constituind începutul unei noi etape a luptei românilor pentru independența politică și culturală.

Se pune firesc întrebarea: dacă românii ortodocși nu aveau acces la școlile de stat, atunci aceștia unde mai studiau? În cele ce urmează vom trece în revistă categoriile de școli existente în Transilvania în preajma izbucnirii războiului. Existau trei tipuri de școli: școlile de stat, școlile confesionale și cele susținute de societăți.

În școlile de stat, limba de predare era numai maghiara, fiind singura categorie de școli finanțate și susținute de stat.

Școlile confesionale erau autonome și neautonome. Cele autonome erau conduse de autoritatea lor bisericească și supuse controlului statului, în această categorie înscriindu-se școlile ortodoxe române și sârbe, școlile reformate și unitariene maghiare, evanghelice, luterane, sășești. Școlile confesionale neautonome erau conduse și controlate întocmai ca școlile de stat, prin organismele statului, bisericile și ordinele călugărești având drepturi doar în susținerea școlii și în numirea personalului didactic, înscriindu-se aici școlile romano-catolice, greco-catolice și evreiești.

Cea de a treia categorie o constituiau școlile susținute de societăți, care aveau o situație juridică similară cu a celor confesionale neautonome¹⁰.

⁸ Kovács Éva, *Modele de școli primare și învățământul de zi cu zi*, în “História”, XVIII, nr. 5-6/1996, p. 53.

⁹ *Ibidem*, p. 54.

¹⁰ Sorin Vasile Hendea, *Considerații privind învățământul românesc bihorean în perioada 1914-1919. Liceul greco-catolic „Samuil Vulcan” din Beiuș* (aflat sub tipar la

Școlile confesionale ortodoxe din județul Bihor și, ca atare, și cele din Protopopiatul ortodox Beiuș și-au menținut activitatea și după anul 1907, anul adoptării legilor Apponyi, prin intermediul cărora, apreciază prof. Viorel Faur, „era lovită autonomia școlilor confesionale ale popoarelor nemaghiare din Transilvania și Ungaria”¹¹.

Cu mult mai dificilă va fi situația în preajma izbucnirii războiului și pe parcursul desfășurării acestuia, școlile confesionale confruntându-se cu numeroase lipsuri, precum precaritatea fondurilor materiale necesare susținerii edificiilor școlare, deteriorarea acestor lăcașuri de cultură, lipsa învățătorilor și a elevilor¹².

În ceea ce privește spațiile de învățământ, dotarea și îngrijirea acestora, probleme majore au existat încă înainte de izbucnirea războiului. În localitățile și parohiile ortodoxe aparținătoare Inspectoratului de Beiuș aceste nereguli au fost sesizate chiar de inspectorul regal, în urma vizitelor întreprinse la aceste școli. Astfel, vicarul episcopesc Vasile Mangra sesizează Oficiul protopresbiterial despre neregulile sesizate de inspectorul regal la școala confesională din Sânmartin, în luna ianuarie 1913, aici elevii neavând manuale, nefiind clasificați și fiind nevoiți „a aduce lemne de acasă” pentru „încălzirea salei de învățământ”¹³.

Asemenea lipsuri au fost întâlnite și la școala confesională ortodoxă din Budureasa¹⁴, unde, datorită faptului că „lărgirea salei merge foarte încet..., prelegerile nici acum nu au început”, adică în ianuarie 1913. Dar acestea nici nu puteau începe în condițiile în care era neadecvată și dotarea cu rechizite școlare, „tabla neagră nu se mai poate folosi”, „nu s-a găsit cuier, vas pentru apă, fiere pentru curățirea picioarelor”, iar băncile erau „impractic și vătămătoare pentru sănătate”, la toate acestea adăugându-se și faptul că lemnele pentru foc lipseau în miezul iernii.

Cazurile în care școlile oferă condiții improprii desfășurării procesului de învățământ sunt numeroase. Semnalările venite din partea inspectorului regal s-au dovedit, de cele mai multe ori, întemeiate. În localitatea Budureasa, după vizita inspectorului regal în ianuarie 1913 și scizarea lipsurilor existente, preotul localității a împrumutat 700 coroane și a reorganizat școala românească, acum aflându-se în imposibilitatea de a restitui banii și fiind amenințat „numai și numai

---

Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia, pentru „Buletinul Cercurilor Științifice Studențești”, vol. III).

¹¹ Dr. Viorel Faur, *Viața politică a românilor bihoreni (1849-1918)*, Oradea, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1992; aplicarea și impactul legii școlare din 1907 sunt prezentate de Flaminia Faur, în lucrarea *Manifestările românilor din Bihor împotriva proiectului de lege școlară din 1907. Documente*, Oradea, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1994.

¹² Sorin Vasile Hendea, *Aspecte ale învățământului românesc din Bihor (1914-1919)*, în „Cele Trei Crișuri”, Oradea, anul VII (serie nouă), nr. 7-8, iulie-august, 1996, p. 8.

¹³ *D.J. Bihor A.N.*, fond Protopopiatul ortodox Beiuș, inv. 1957, dosar 125 a, f. 66.

¹⁴ *Ibidem*, f. 64.

pentru că am adus școala în ordine cu cele trebuincioase¹⁵, afirma, dezamăgit, preotul în cauză.

În ianuarie 1914, sunt sesizate nereguli la școala confesională ortodoxă din Meziad, unde „băncile școlare sunt necorespunzătoare, locuința învățătorului e nepadimentată”, iar la Băbești „școala de învățământ e scundă, lumina internă a acesteia e slabă, băncile școlare sunt nepractice¹⁶”.

Lista edificiilor școlare neadecvate ar putea continua, dar considerăm mult mai gravă situația localităților lipsite de școală sau de învățători. Dacă în cazul școlii ortodoxe române din Parohia Răbăgani, unde, datorită lipsurilor, învățătorul stă „fără a putea începe prelegerile și espus la toate lipsurile și neajunsurile...”¹⁷, lucrurile se mai puteau redresa, situația era mult mai gravă în comunele Albești-Hidișiu, unde „de mai mulți ani în lipsă de edificiu școlar corespunzător nu aveam învățător, în urmare prelegerile în comunele sus-amintite sunt sistate, neavând școală ...”¹⁸. Cu nimic mai îmbucurătoare nu este situația „nici în Ceișoara, precum nici în Topa de Jos ...”, deoarece și aici lipsesc edificiile școlare¹⁹.

Cu toate că sesizările inspectorului școlar au fost făcute cunoscute Oficiului protopresbiterial Beiuș, „în privința învățământului nu s-a făcut nimic” pentru anul școlar 1913/1914 în următoarele comune: Albești, Cărbunari, Cârpeștii Mari, Câmpani, Ceișoara, Copăceni, Coșdeni, Crâncești, Cresuia, Drăgoteni, Făncești, Pomezou, Săliște B., Săliște, Hidiș, Sitani, Topa de Sus, Vărășeni²⁰. Faptul că în aceste comune nu s-a acționat nici în urma sesizărilor făcute de inspector demonstrează clar imposibilitatea financiară și organizatorică, incapacitatea de mobilizare, în momente critice, a Oficiului protopresbiterial ortodox din Beiuș.

În aceste condiții, deosebit de delicate pentru supraviețuirea învățământului confesional ortodox, se impunea o acțiune energetică, pentru a se evita închiderea acestor lăcașuri de învățământ, sau pentru a se evita transformarea lor în școli de stat. În favoarea acestei ultime ipostaze, statul maghiar putea aduce ca argument solid incapacitatea parohiilor ortodoxe românești de susținere a acestor școli. Terenul a fost meticolos pregătit de autoritățile maghiare și ne vom opri, în cele ce urmează, asupra acestui aspect.

O primă măsură menită a periclita evoluția învățământului confesional ortodox român, și așa șubrezit în urma greutăților cu care se confrunta, a constituit-o votarea în Parlament, în anul 1913, a legii prin care toate localitățile mai mari din Ungaria și Transilvania, care plăteau un impozit direct către stat mai mare de 30.000

¹⁵ *Ibidem*, dosar 128, f. 9.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 126, f. 126.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 128, f. 47.

¹⁸ *Ibidem*, f. 49.

¹⁹ *Ibidem*, f. 65.

²⁰ *Ibidem*, dosar 129, f. 169.

coroane anual, erau obligate să înființeze câte o „grădină de copii”, în cazul în care existau peste 30 de copii între 3 și 6 ani în localitatea respectivă. Limba de convenție era cea maghiară. Se pare că prin aceste grădinițe au încercat „să trezească și să dezvolte în sufletul copiilor sentimentul de alipire către patria ungară ...”²¹.

Mult mai puternică a fost lovitura primită de școlile confesionale ortodoxe române în același an, 1913, când a fost adoptată de către Parlament Legea privind salarizarea învățătorilor. Aceasta era o completare a articolului de lege XXVII din 1907 și stipula faptul că „salarul fundamental nu mai începe de la 1000 coroane, ci de la 1200 coroane și se urcă până la 3200 coroane, plus banii de chirie”²².

Vicarul episcopesc Vasile Mangra apreciază gravitatea momentului, deoarece „noua lege școlară implica greutăți nouă pentru școala noastră și cere jertfe înalte de la susținătorii ei”, întrucât parohiile nu aveau posibilități materiale pentru achitarea unor asemenea salarii. După cum reiese și din documentele existente, învățătorii nu-și vor primi salariile mai multe luni la rând.

Prin asemenea măsuri, adoptate de Parlamentul maghiar, se intensifică presiunile asupra școlilor confesionale ortodoxe de transformare a lor în școli de stat. Împotriva acestei tendințe se va ridica vicarul episcopesc Vasile Mangra, acesta criticând tendința de „statificare” a școlilor, cerând preoților și învățătorilor să explice poporului faptul că „statificarea școalelor nu are de consecință nici un fel de ușurare a poporului”, aceasta cu atât mai mult cu cât aplicarea acestor măsuri ar însemna „ca toate averile nemișcătoare ... cum sunt edificiile școlare, locuințele învățătoresți, clădirile laterale, intravilanele, grădinele și pământurile școlare să fie cedate Statului cu drept de proprietate, sau cu drept de folosință pe vecie”²³.

Teama vicarului episcopesc la 1913 este îndreptățită și în scurt timp se vor resimți și efectele acestei politici promovate de Guvernul maghiar.

Surse documentare inedite vin să susțină afirmațiile lui Vasile Mangra. Ne oprim, pe moment, la Raportul cu nr. 560/1914, prin care se aduce la cunoștința „Venerabilului Consistor” faptul că în mai multe parohii „averile școlare nu sunt transcrise pe biserică”. Acest lucru a făcut posibilă transferarea averilor școlare confesionale ortodoxe române din unele localități în patrimoniul unor școli comunale de stat: „Averile școlare din Rotăcești – Ojești –, înființându-se în comună școală comunală cu limba de propunere maghiară, averea școalei confesionale a trecut la cea comunală, tot așa: în Ceișoara, Cârpești, Topa de Sus, Făurești și Nanhidișel”²⁴. Acesta constituie un exemplu categoric al politicii școlare promovate de Budapesta față de școlile nemaghiare din Regat. Dacă această politică a fost o reușită sau nu pentru Statul maghiar ne vom convinge pe măsură ce vom parcurge

²¹ Pr. dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 161.

²² D.J.Bihor A.N., fond Protopopiatul ortodox Beiuș, inv. 1057, dosar 125 a, f. 18.

²³ *Ibidem*, f. 22.

²⁴ *Ibidem*, dosar 128, f. 32.

materialul de arhivă existent.

Dorim să mai punctăm – tot în acest sens – un document interesant. Este vorba despre ordinul adresat „inspectorilor regești”, cu data de 13 august 1914, în care se cerea „pentru elevii cu limba maternă nemaghiară ... să se facă uz de limba maternă ca limbă auxiliară în clasele I-II, iar în clasele III, IV și V să se predea ca studiu separat”. Inspectorii regali erau obligați a se asigura de faptul că limba maternă pentru nemaghiari era folosită numai „pentru înlesnirea învățării limbii maghiare, pentru progresul instrucției în limba maghiară”. Se cerea, de asemenea, inspectorilor multă perseverență și seriozitate pentru ca „aceste dispoziții, întemeiate pe echitate ... să întărească educația patriotică în școală”²⁵.

Toate aceste măsuri veneau după o suită de alte impedimente care afectau corecta desfășurare a învățământului confesional ortodox român. Am aminti, în acest sens, ordinul nr. 107666/1912, din 16 decembrie 1912, prin care ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice „a oprit din toate școlile elementare următoarele manuale”²⁶: Iuliu Vuia, *Curs practic de limba română. Etimologie. Sintaxă. Stilistică. Ortografie și Literatură*, pentru clasele a III-a, a IV-a, a V-a și a VI-a ale școlii primare, Arad, Tiparul tipografiei diecezane, Editura autorului; Ioan Popescu, *Carte de cetire II pentru școlile populare române*, Sibiu, Tipografia arhidieezană; Ioan Popescu, *Carte de cetire III pentru școlile române*, Sibiu, Tipografia W.Krafh. Aceste măsuri represive la adresa materialului didactic românesc nu se impuneau, cu atât mai mult cu cât în privința manualelor școlare învățământul confesional ortodox român era și așa deficitar. Până și manualele școlare românești conțineau lecții care propulsau elementul cultural maghiar.

Declanșarea primei conflagrații mondiale a însemnat și intensificarea demersurilor diplomatice ale celor două blocuri militare în vederea atragerii României în război. În această ordine de idei se va ajunge și la unele concesii, cel puțin teoretic, pentru românii transilvăneni. Semnificativă, în acest sens, este scrisoarea trimisă de Tisza István mitropolitului Ioan Mețianu, la 22 septembrie 1914. Prin această scrisoare se promitea satisfacerea unor revendicări românești pe plan național-politic, cultural și economic. „Poate fi avută în vedere – scria el – o reformă a legii școlare, care să aibă în vedere dorințele concetățenilor noștri nemaghiari referitoare la școlile confesionale. Mai putem asigura, prin dispozițiuni legale, folosirea limbii materne în comunicarea directă cu organele de stat și, în sfârșit, poate fi supusă unei revizuirii reforma electorală, în așa fel încât reprezentarea politică a românilor să fie pusă pe o bază mai echilibrată”²⁷.

²⁵ Pr. dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 160-161; cf. Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850-1916. „Zona culturală”*, Sibiu, 1919, p. 46-48.

²⁶ D.J.Bihor A.N., fond Protopopiatul ortodox Beiuș, inv. 1057, dosar 125 a, f. 67.

²⁷ Pr.dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 161-162; dr. Teodor Botiș, *Istoria Școlii normale (preparandiei) și a Institutului teologic ortodox român din Arad*, Arad, 1922, p. 266.

Teoretic, guvernării maghiari erau dispuși să rezolve problema școlilor confesionale, pe cea a folosirii limbii materne și se mergea până acolo încât erau dispuși să accepte chiar și modificarea legii electorale! În realitate, nimic din acest program nu va fi aplicat, școlile confesionale ortodoxe române confruntându-se cu aceleași greutăți ca și înainte de 1914. Toate aceste lipsuri erau însă acum amplificate, la ele mai adăugându-se, odată cu izbucnirea războiului, și altele noi. De acum școlile confesionale ortodoxe române se vor confrunta și cu lipsa învățătorilor, aceștia fiind concentrați și trimiși să lupte sub steagul maghiar.

În noua situație creată, s-a hotărât, prin ordinul circular nr. 2142, din 1914, ca „învățătorii chemați sub drapel să fie substituiți prin preoții locali, cari sunt îndatorați să facă înregistrările elevilor și instruirea lor la zi ...”²⁸

Deci, dascălii concentrați fiind înlocuiți de preoți, aceștia din urmă erau nevoiți să se împartă între sfântul lăcaș bisericesc și școala confesională. Dar, de multe ori, tinerii nu veneau la școală, fiind opriți acasă, pentru a ajuta la treburile gospodărești.

Astfel, preotul parohiei Sântmartin înștiințează, în octombrie 1914, pe administratorul popesc al Beiușului de faptul că „prelegerile încă nu s-au început”, aceasta deoarece bărbaii au fost concentrați la război, iar mamele au nevoie de sprijinul copiilor pentru „sămănatul grâului, care încă nu s-a terminat”²⁹. În această localitate instrucția școlară „a avut mers regulat, împlinindu-și atât directorul, cât și învățătorul regulat datorințele”, până la finele anului școlar 1913/1914. Dar, din vara anului 1914 au început să apară și primele greutăți: „cu ocazia mobilizării generale a trebuit să meargă sub drapel și învățătorul nostru Iuliu Lazăr, pe care l-a substituit preotul local”. Acesta a îmbinat cele două activități până la sfârșitul anului 1914, atunci când „din cauze sanitare a fost silit să sisteze cu regret instrucția (școlară – n.n.)”³⁰.

O situație identică cu cea de la Sântmartin o înregistrează documentele de arhivă în parohia ortodoxă din Șoemuș - Petreasă, unde, în anul 1914, „instrucția școlară a avut mers regulat”, dar „în luna septembrie și octombrie elevii au cercetat neregulat școala”, acest lucru întâmplându-se deoarece „elevii, în lipsa părinților înrolați, au fost mamelor ajutor la economie”³¹.

De foarte multe ori, greutățile materiale cu care se confruntă oamenii îi fac pe aceștia pasivi la chemarea dascălului, ei netrimțându-și copiii la școală. Din raportul preotului parohiei Roșia reiese că până în luna octombrie a anului 1914 erau înscriși la școală 41 elevi, rămânând neînscrisi 57 tineri obligați a frecventa școala. Preotul consideră că principalii vinovați pentru această stare de lucruri sunt părinții acestor

²⁸ D.J.Bihor A.N., fond Protopopiatul ortodox Beiuș, inv. 1057, dosar 128, f. 50.

²⁹ *Ibidem*, f. 60.

³⁰ *Ibidem*, f. 36-37.

³¹ *Ibidem*, f. 38.

tineri și cere „pedepsirea părinților reticenți”, în baza articolului 86 din Regulament³².

Cu toate acestea, sărăcia țăranilor români îi împiedică pe aceștia, de multe ori, să-și trimită copiii la școală, nici pedepsele venite din partea dascălului nefiind eficiente: „Durere însă că în săticelele noastre deluroase și muntoase nici pedepsele nu-și au efectul dorit, deoarece sărăcia, acest oaspete neavenit, dar îndârjit de statornic al sătenilor respectivi, îi scapă și de urmările pedepselor”³³.

Instruirea tinerelor vlăstare nu s-ar putea realiza fără prezența unor pedagogi bine instruiți. În ședința școlară desfășurată la Oradea Mare în ziua de 20 mai/2 iunie 1914, s-a insistat pe rolul jucat de dascăl în societate, pe necesitatea pregătirii profesionale a acestuia, realizabilă „îndeosebi prin citirea cărților pedagogice și a revistelor de specialitate”. Situația este, însă, îngreunată de faptul că „învățătorii noștri își pot procura cu anevoie cărțile și revistele de specialitate”. Tocmai pentru a se veni în sprijinul acestui ideal s-a hotărât organizarea *cursurilor didactice de vară*, acestea dovedindu-se „folositoare mijloace în cultivarea ulterioară a învățătorimii”³⁴.

Pentru anul 1914, aceste cursuri urmau a avea loc la Beiuș, începând cu ziua de 6 iulie 1914, asigurându-se condiții de cazare și masă tuturor învățătorilor. Ele erau anuale, prezența tuturor dascălilor fiind obligatorie, cei care încercau să se sustragă de la aceste cursuri de perfecționare „se vor urmări în cale disciplinară cu cea mai mare rigoare”.

Un alt obiectiv important al școlilor confesionale ortodoxe române l-a constituit lupta contra alcoolismului. Vicarul episcopiei, Vasile Mangra, remarcă acest obiectiv fundamental în circulara din 17/30 septembrie 1912, afirmând că „școala e îndatorată să lupte cu îndârjire și contra alcoolului, pricinuitoarea celor mai multe rele, atât materiale, cât și intelectuale-morale”³⁵. Această luptă contra alcoolului, declanșată la 1912, a fost „continuată cu râvnă și înțelegere de către preoții și învățătorii români în anii 1913-1914”³⁶.

Remarcăm și unele încercări de donații materiale pentru supraviețuirea școlilor confesionale ortodoxe române. Amintim aici cazul dr. Ioan Ciordaș și al Institutului de credit din Beiuș. „Drăganul”, care „și în anul acesta ... a dăruit parohiei de aici ajutor la susținerea școlii...”³⁷.

Un alt exemplu de donație, întâlnit în fondurile Direcției Județene Bihor a Arhivelor Naționale, îl constituie acela al Fundației „Demitriu Negreanu”. Fundația poartă numele unui fost comerciant și proprietar beiușean, președintele Comitetului

³² *Ibidem*, f. 82.

³³ Sorin Vasile Hendea, *Aspecte ale învățământului românesc...*, p. 8.

³⁴ *D.J.Bihor A.N.*, fond Protopopiatul ortodox Beiuș, inv. 1057, dosar 127, f. 119.

³⁵ *Ibidem*, dosar 125 a, f. 152.

³⁶ Sorin Vasile Hendea, *Aspecte ale învățământului românesc...*, p. 8.

³⁷ *D.J.Bihor A.N.*, fond Protopopiatul ortodox Beiuș, inv. 1057, dosar 128, f. 36-37.

parohial greco-ortodox din Beiuș. El a lăsat prin testament, la începutul secolului XX, parohiei greco-ortodoxe din Beiuș suma de 1400 coroane, destinată, după cum urmează: 1000 coroane vor fi investite în ajunul Crăciunului pentru „a se providea gratuit cu haine și recuzite școlare elevii diligenți și cu purtare bună de la școlile confesionale greco-ortodoxe române din Beiuș ...”; restul de 400 coroane urmând a servi pentru „acoperirea lipselor anuale a bisericii gr.-ort. română din Beiuș”³⁸. Aceste donații, sporadice și modeste, nu au avut puterea necesară salvării de la dispariție a numeroaselor școli românești confesional-ortodoxe, pe parcursul anilor 1914-1919, în regiunile Inspectoratului Beiuș.

Considerăm că am reușit, prin informația transmisă, prin statistici, prin bogatul material de arhivă, în cea mai mare parte nevalorificat, prin elementele noi aduse, să vă transpunem în perioada imediat premergătoare anului 1914 și să surprindem împreună realitățile transilvănene și beiușene ale perioadei.

Credem că ar fi interesant să vedem, pe baza unor statistici, care a fost numărul școlilor confesionale ortodoxe române, al elevilor obligați să frecventeze o școală și câți din acești tineri au putut urma prelegerile obligatorii în anul școlar 1913-1914 în Inspectoratul Beiușului³⁹.

Remarcăm astfel că în cele 55 de comune bisericești existau 35 de școli, 18 comune neavând școală confesională ortodoxă românească.

Existau în aceste comune un număr de 5236 elevi, cu vârsta între 6-12 ani, din care au frecventat școala confesională ortodoxă română 1276, adică 24,56% din totalul lor. Alți 546 elevi, reprezentând 10,43% din total, au frecventat alte tipuri de școli.

Observăm o participare a elevilor la școală în proporție de 35%, ceea ce înseamnă că în anul școlar 1913/1914 nu au frecventat școala în jur de 65% din totalul tinerilor obligați a merge la școală. Motivele sunt multiple și noi am încercat a le surprinde în articolul de față. Edificator, în acest sens, este *Tabelul cu datele statistice*, pe care îl publicăm în continuare.

Toate aceste informații și date privind anul școlar 1913-1914 vor deveni cu adevărat semnificative atunci când vor fi comparate cu statisticile anilor următori, până la 1919. Coroborate, aceste date dovedesc regresul înregistrat de învățământul confesional ortodox în perioada primului război mondial⁴⁰.

---

³⁸ *Ibidem*, dosar 125 a, f. 93-94; Titus L. Roșu, *Beiușul, centru politic și de cultură românească*, Oradea, Edit. Buna Vestire, 1993, p. 116-118.

³⁹ *D.J.Bihor A.N.*, fond Protopopiatul ortodox Beiuș, inv. 1057, dosar 129, f. 403-408, vezi *Tabelul cu datele statistice școlare de la finele anului școlar 1913-1914 din Inspectoratul Beiușului*.

⁴⁰ Sorin Vasile Hendea, *Aspecte ale învățământului românesc...*, p. 8.

Datele statistice școlare de la finele anului 1913/1914
din Inspectoratul Beiușului

Numele comunelor bisericesti	Existența școlii	Anul școlar curent elevi		Au frecventat elevi		Au frecventat alte tipuri de școli	Edificii de școală	Săli de clasă
		6-12 ani	13-15 ani	6-12 ani	13-15 ani			
1. Albești	nu	58						
2. Beiuș	da (două)	104		91			2	2
3. Beiușele	da	110					1	1
4. Budureasa - Cărbunari	da	172	85	80			1	1
5. Burda	nu	63	21			63		
6. Căluși	da	123				81	1	1
7. Câmpeștii Mari	nu	82	37					
8. Câmpeștii Mici	nu	65				58		
9. Sâmbăteșag		11				7		
9. Câmpani	da	132					1	1 (neco- resp.)
10. Ceica M.	nu	122				62		
11. Ceiușoara	nu	116	45					
12. Copăceni	nu	41						
13. Corbești	nu	127						
14. Coșdeni	da	118	45				1	1 (neco- resp.)
15. Crâncești	nu	90	22					
16. Cresuia	da	101					1	1 (neco- resp.)
17. Curățele	da	101	44	57			1	1 (neco- resp.)
18. Dobrești	da	93		59			1	1
19. Drăgoteni	da	99					1	1
20. Dușești	da	63				43	1	1 (neco- resp.)
21. Feneș	da	82	48	82	48		1	1 (neco- resp.)
22. Forău	da	226	104	79	88		1	1
23. Goila	-	-	-	-	-	-	-	-
24. Gurbesti	-	-	-	-	-	-	-	-
25. Hidis	nu	56						
26. Iancoști	nu	42						
27. Josani	da	109	54	64	25		1	1
28. Lumcașne	nu	100				100		
29. Lazuri	da	86	36	66	28		1	1
30. Meziad	da	262	120	81	25		1	1
31. Mezeș	da	71		55			1	1
32. Nimăești	da	128		65			1	1
33. Năhidișel	nu	86			31			
34. Petreasa S.	da	58		42			1	1
35. Pocioveliste	da	90					1	1
36. Pocola	da	62	15	58			1	1
37. Pomezău		39						

38. Răbăgani	da	90	30	70			1	1
39. Remetea	da	58		58			1	1 (neco- resp.)
40. Roșia	da	454		55			1	1 (neco- resp.)
41. Rotărești	nu	54		44				
42. Saca	da	48					1	1
43. Sănmartin	da	62		51			1	1
44. Seliște B.	da	70					1	1 (neco- resp.)
45. Seliște P.M.	nu	47						
46. Sitani	nu	82						
47. Săldăbagiu		130				101		
48. Săucani	da	62	48	56	24		1	1
49. Sohodol L.	da	79	33	63	23		1	1
50. Spinuș	da	84					1	1
51. Talpe-Telec	da	79					1	1
52. Topa de Sus	da	116					1	1 (neco- resp.)
53. Topa de Jos	nu	64	35					
54. Vălani P.M.	da	122					1	1 (neco- resp.)
55. Vărășeni	da	82					1	1
	Da Nu 35 18	5236		1276 =24, 56%		546 = 10,43%	35	Coresp. 25 Necoresp. 10

D.J.Bihar A.N., fond Protopopiatul ortodox Beiuș, inv. 1057, dosar 129, f. 403-408.